

Осмонов С.Ж.

ЭЛИБИЗДИН ЧЫГААН УУЛУ ТӨРӨБАЙ КУЛАТОВДУН
ӨМҮР ТАРЖЫМАЛЫНА САРАСЕП

Осмонов С.Ж.

ОБЗОР БИОГРАФИИ ВЫДАЮЩЕГОСЯ СЫНА НАШЕГО
НАРОДА ТОРОБАЯ КУЛАТОВА

J.S. Osmonov

A REVIEW OF THE BIOGRAPHY OF THE GREAT SON
PEOPLE TOROBAI KULATOV

УДК:947.1(575.2)

Бул макала мамлекеттик жана саясий ишмер Т.Кулатов жөнүндө. Автор архивдик материалдар жана илимий адабияттардын негизинде өткөн кылымдын 30-80-жылдардагы Т.Кулатовдун Кыргыз советтик улуттук мамлекетиндеги орду жана ролун ар тараптуу ачып көрсөтүүгө аракет жасады.

Негизги сөздөр: Совет, партия, Эл комиссарлар кеңеши, коммунисттик партия, Борбордук комитет.

В данной статье рассказывается о политической и государственной деятельности Т.Кулатова. Автор на основе архивных материалов и исторической литературы объективно и всесторонне раскрывает роль и место Т.Кулатова в становлении и укреплении Кыргызской советской национальной государственности в 30-80-е годы прошлого века.

Ключевые слова: Совет, партия, совет народных комиссаров, коммунистическая партия, Центральный комитет.

This article describes The political and state activities of T.Kulatov. The author on the basis of archival materials and historical literature objectively and comprehensively reveals the role and place of T.Kulatov in the formation and strengthening of the Kyrgyz Soviet national statehood in the 30-80s of the last century.

Key words: tip, party, Council of people's commissars, the communist party, Central Committee.

Эгемендүүлүктү алгандан кийин Ата Мекендин тарыхын айрыкча инсан таануу багытында, жаңыча көз карашта кароо, жаңыча мамиле жасоо аракети күч алды. Бул өлкөбүздүн коомдук саясий турмушундагы өзгөрүүлөр, улуттук аң-сезимдин ойгонушу жана улуттук ар-намыстын кайра жанданышы менен байланыштуу. Кыргыз элинин Совет доорундагы айрым бурмаланган тарыхын калыбына келтирүү, ошонун ичинде кыргыз мамлекеттүүлүгү жана көз карандысыздык үчүн күрөштү, айрыкча XX кылымдын аралыгындагы коомдук-экономикалык жана маданий өзгөрүүлөрдүн маанисин, тарыхый инсандардын бул өнүгүшкө кошкон салымдарын, алардын алган ордун объективдүү, терең изилдөө жана окуп үйрөнүү бүгүнкү күндүн негизги талабы.

Ошондуктан совет коомунун тушунда республикабызда көптөгөн жылдардын аралыгында жетекчилик кызматтарды аркалап, тоталитардык-партиялык режимдин катаал саясатына карабастан кыргыз элинин келечеги үчүн маанилүү жана стратегиялык

мааниси бар курулуштарды, иш-чаралардын ишке ашуусуна салым кошкон инсан Т.Кулатовдун өмүр жолун, саясий жана партиялык кызматкер катары мамлекетибиздин өнүгүүсү үчүн кошкон салымын изилдөө учурдун талабы.

Бала чагында эч бир кат-сабаты болбогон, жаш кезинде атайын терең билим албаган шахтер Т.Кулатовдун 1938-жылы 30 жашында кыргыз өкмөтүнүн башына келип, андан кийин 40 жыл ичинде бир эле Кыргызстанда эмес, СССРде да өзүн көрсөтө алган. Т.Кулатовдун өмүр жолу совет коомунун тушунда өсүп-өнгөн көрүнүктүү кыргыз инсандары сыяктуу кайгылуу турмуш менен башталып, социалистик түзүлүштүн пайда болуусу менен советтик адамдын үлгүсүндө тарбияланып, мекен уулу катары камкордукка алынат. 1908-жылы Араван районунун Жал айылдык кеңешинин Кызыл-Булак айылында (азыркы Ноокат району) кедей-дыйкандын үй-бүлөсүндө туулган. Орус падышачылыгынын колониалдык саясатынын натыйжасында, айрыкча дүйнөлүк согуштун жылдарындагы баалардын өсүшү, кедейдин үй-бүлөсүн турмуш тиричилигин ого бетер оордотту. Анын үстүнө алардын үй-бүлөөсүнө таандык бир жылкы, эки танап жер үй-бүлөөдөгү жети кишини багууга таптакыр мүмкүн эмес эле. Ушундай оор абалда 1916-жылы Т.Кулатовдун атасы оруудан көз жумуп, Кулатовдордун үй-бүлөсүн камсыздап турган агасына ого бетер оордук түшөт. Ошондон улам жаш болгондугуна карабастан он жашар Торобайды Арыкбай деген байга малайлыкка берет. Эмгек акысы күнүмдүк тамагы менен чектелгендигине карабастан, ошол жылы Төрөбай малайлык менен күн көрөт. Ал эми 1918-1919-жылдарда Базарбай деген байдын малайы болуп күн көрөт. Бул тураалуу Т.Кулатов Кыргыз ССРинин Эл комиссарлар комитетинин төрагасы болуп, алгачкы ишин баштаарда төмөндөгүдөй өмүр баянын жазган:

«Автобиография»

Я Кулатов Турабай родился 1908 году в Араванском районе Джалского совета кишлак Кызылбулак. В семье крестьянина бедняка, мой отец имел в своем хозяйстве одну лошадь, два танапа земли, семья состояла из 7 душ. Отец умер в 1916 году. Я остался малолетним, по семейным трудностям, поскольку я был малолетним брат вынужден был отдать меня

батраком Артыкбаеву Кулаку в начале 1917 года, у которого я работал по уходу за ягнятами и телятами. В начале 1918 по 1919 гг. работал батраком у Базарбая в 1920 г.» [1].

Бирок, Т.Кулатовдун өмүр жолунда айрым тактоолор бар. Маселен анын эмгек китепчесинин көчүрмөсүндө жогорудагы айрым жылдар туура эмес болуп калат. Анткени Т.Кулатовдун өмүр жолун же өмүр баянын булактарга негиздеп, анализге алганда малай болуп жүргөн күндөрүндөгү жылдарда так эместиктер кездешет. Маселен жогоруда айтылган малай болгон күндөрү өз колу менен толтурулган өмүр баянынан айырмаланып эмгек китепчесинде башкача берилген.

Эмгек китепчесинин көчүрмөсүнөн:

«1917-1920 - батрак у бая Арыкбая, село Кулыштан Ичкиликской волости Ферганского уезда.

1920-1923 - батрак у бая Базарбая, село Джал Ичкиликской волости Ферганского уезда.

1923-1925 - на иждевении двоюродной сестры Тайляковой, город Кызыл-Кия Ошского округа Кара-Киргизской АССР.

1925-1926 - строитель железно-дорожной линии Кувасай-Кызыл-Кия Ошского округа Киргизской АССР.

1926-1934 - грузчик, ученик забойщика, забойщик шахты «Джал» рудника «Кызыл-Кия» Ошского округа Киргизской АССР.

1934-1935 - председатель рудничного комитета профсоюза рудника «Кызыл-Кия», город «Кызыл-Кия» Ошского округа Киргизской АССР.

1935-1936 - курсант Советской-партийной школы, город Кызыл-Кия Ошского округа Киргизской ССР.

1936-1938 - забойщик шахты «Джал», город Кызыл-Кия Ошского округа Киргизской ССР.

1938-1938 - заместитель председателя исполкома Кызыл-Кия городского Совета депутатов трудящихся Ошского округа Киргизской ССР.

1938-1945 - председатель Совета Народных Комиссаров Киргизской ССР.

1945-нүвр. - председатель Президиума Верховного Совета Киргизской ССР».

Улуу инсандын өмүр жолу эмгек китепчесинде, өз колу менен толтурулган өмүр баянында көрсөтүлгөндөй Совет коомунун тикеленүү мезгили менен кошо жүрүп, Кызыл-Кия шахтасында катардагы жумушчудан тартып советтик партиялык ишмерге чейин жетип келди. Т.Кулатовдун тагдырын өзгөрткөн окуя катары 30-жылдардын ортосунда Кызыл-Кия көмүр кенинде кесиптик уюмдун төрагасы болуп турган жылдардагы Советтик-партиялык органдарга карата шайлоолор болгон.

1937-жылы 12-декабрдагы СССР Жогорку Советине шайлоолор аябай зор саясий жогорулоонун кырдаалында өтү. СССР Жогорку Советинин депутаттыгына Т.Кулатов дагы шайланган [2] 1937-ж. 12-декабрда Т.Кулатов өлкөдө уюштурулган биринчи шайлоого катышып, СССР Жогорку Советинин депутаты болгон. СССР Жогорку Советинин сессия-

сына биринчи жолу катышып Москвада көптөгөн мамлекеттик жана партиянын ишмерлери жана эмгектин алдыңкылары менен жолугушат [2.6.]. Кыргыз ССР Жогорку Советине шайлоолор 1938-жылы 24-июнда болду. Коммунисттер менен партияда жоктордун блогунун кандидаттары үчүн республикадагы бардык шайлоочулардын 99,1%ы добуш беришти. Өлкөнүн жана республиканын жогорку органдарына көп улуттардын жана калктын ар түрдүү социалдык топторунун өкүлдөрү шайланган болучу. СССР Жогорку Советине Кыргызстандан 14 кыргыз, алардын ичинде 4 аял, 10 орус жана 6 башка улуттардын өкүлдөрү шайланган. Кыргыз ССР Жогорку Советине 151 кыргыз, анын ичинде 45 аял, 96 орус жана 37 өзбек, украин, казак жана башка элдердин өкүлдөрү шайланган.

Мына ошондуктан Төрөбай Кулатовдун кандидатурасы да Кыргыз Республикасынын Совнаркомунун төрагалыгына көрсөтүлөт. Ошол мезгилде Кыргызстан Борбордук Комитетин Вагов башкарып турат. Шайлоо аяктагандан кийин биринчи сессияга Фрунзе шаарына депутаттар барышат [2.7.]. Мурда эле кандидатурасы коюлган Төрөбай Кулатовду борбордо атайын кишилер тосуп алышып Фрунзе вокзалынын алдындагы мейманканага жаткырышат. Эрте си ал кишилер кайрадан келишип Төрөбай Кулатовдун кийим-кечесин жаңылашып, анан Борбордук Комитетке алып барышат. Ошентип, сессияда Т.Кулатовдун кандидатурасын Кыргызстан большевиктер партиясынын Борбордук Комитетинин биринчи секретары Вагов өзү сунуш кылат. Ал мурдагы он алты кандидатуранын документтери өтпөй калгандыгын да кошумчалап, анан Т.Кулатовдун кандидатурасын Москвада, Борбордук Комитетте бекитилгендигин кошумчалайт. Т.Кулатовдун алгачкы иштери Улуу Ата Мекендик согуш жылдарына туура келет. 1941-жылдын июлунан 1942-жылдын январына чейин эле Кыргызстанга 61,8 миңден ашуун адам келген. 1942-жылдын аягына чейин дагы 138,9 миң киши эвакуацияланган. Булардын көбү Москва шаарынан, Москва, Ленинград областтарынан, Украина менен Белоруссиядан, алыскы Литвадан, Курск, Орлов, Тула, Ростов, Воронеж, Сталининград областтарынан, Крымдан, Ставрополь жана Краснодар крайларынан келишкен [2.8.] Эвакуацияланган калкты кабыл алуу, жайгаштыруу, ишке орноштуруу үчүн республикалык, областтык райондук комиссиялар түзүлүп, аларга практикалык жардамдарды көрсөтүшкөн. Турак жай маселеси боюнча маселени чечүүдө эвакуацияланып келгендерди турак жай маселеси боюнча төмөндөгү чечимдерди ишке ашырган: «В этих условиях Председатель Совнаркома республики Т.Кулатов был вынужден принять специальное решение от 29 июля 1941 года, где говорилось: «...в связи в прибытием эвакуированных из прифронтовой полосы и необходимостью обеспечения их жилищно-площадью предоставить право исполкому Фрунзенского городского Совета депутатов трудящихся производить уплотнение жилищной площади в городе для размещения эвакуированных и семей военнослужащих»

[3]. Кыргызстандыктар Кыргызстандын аскер комиссары генерал майор И.В Панфилов командалык кылган 316-аткычтар дивизиясына 39 вагон белектерди, кондитердик азык-түлүктөрдү, бал, колбаса, спирт, пияз, сарымсак берген, кыргызстандыктарды 385-аткычтар дивизиясына 12 вагон 4-гвардиялык аткычтар бригадасына 4 вагон, Волховскийдегилерге 14 вагон, Воронеж фронтундагыларга 10 вагон жөнөтүлгөн. Т.Кулатов согуш мезгилинде бошотулган райондорго 1943-жылы декабрда Кыргызстандан 2566 ат, 3852 уйларды, 45150 кой жана эчки, 272 чочко, 11319 путтан дан-эгиндерин, 280ц. эт жана башка керектүү нерселерди жөнөтүшкөн [4]. 1942-жылы 1-апрелде Смольныйда делегациянын Ленинграддын жетекчи партиялык жана советтик кызматкерлери менен жолугушуу болду. ВКП(б) БКнын секретары, Ленинград фронтунун Согуш Советинин мүчөсү А.А.Жданов ленинграддыктардын жан аябаган күрөшү, туруктуулугу жана эрдиги жөнүндө айтып берди. Ал көп улуттуу элдин бузулгус достугун жана күжүрмөн бирдигин-биздин Социалисттик Родинанын кебелбестигинин негизин белгилеген. Кыргызстандын эмгекчилеринин бир тууган камкордугун жогору баалаган [5]. Ошондой эле 1943-жылы 24-январда Ленинград обкомунун жана горкомунун ВКП(б)нын катчысы А.А.Ждановко ленинграддын блокададан бошогондугу тууралуу Т.Кулатов кутуктоо катын жөнөткөн. [2.9.] СССР Жогорку Советинин Президиумунун төрагасынын орун басары катарында кызмат аткарып, Москвадагы көрүнүктүү ишмерлердин катарында болуп Кыргызстанга, анын элине баалуу салымдарды кошууга жетишкен.

Кыргыз ССР Жогорку Советинин төрагасы болуп иштеп жүргөндө эң жогорку денгээлде жетектеп келген. Мыйзам чыгаруучу органдын сессиялары абдан тыкандык менен даярдалып өз учурунда болуп өтчү. Элдин турмуштагы өтө орчундуу маселелерди ар дайым талкуулап турчу. Маселелерди кароодо аксакалдын уюштуруучулук ролу дайыма байкалчу. Дагы бир айтып кое турган нерсе, ошо кезде сессиялардын баары кыргыз тилинде өткөрүлчү.

Кечээги биз бийик туткан баалуулуктар гана эмес аларды жаратуучулары же Кыргызстандын мамлекеттүүлүгүнүн түптөгөн инсандарды кадырлап

барктоо, алардын ысымдарын, жасап кеткен иштерин келечек муундарга түбөлүк жеткирүү маанилүү жагдай. Мына ушундай тарыхый инсандардын алгачкы катарында, албетте, көрүнүктүү мамлекеттик ишмер Т.Кулатов да турат. Ал улуу инсан катарында өз доорунун милдетин ак өтөгөн карапайым, интернационалисттик, эли-жерин жан-дили менен сүйгөн залкар инсан катары белгилүү. Өзгөчө шахтада иштеп жүрүп төртүнчү класс билими менен Республиканын Савнаркомун төрагалыгына которулуп 40 жыл бою Кыргызстан Борбордук Комитетинин бюро мүчөсү, СССР Жогорку Советине, Кыргыз ССР Жогорку Советине үзгүлтүксүз депутат болуп шайланып, ошончо жыл СССР Жогорку Советинин Президиумунун төрагасынын орун басары катары иштеген. Жогоруда келтирилген маанилүү иштер албетте Т.Кулатовдун талыкпас эмгегинин натыйжасында аткарылган. Бул аталган эмгектер ал инсандын жасаган иштеринин бир нечеси гана. Кулат уулу Төрөбайдын көп жылдык каарман эмгектери мыкты экендиги каралып, 5 Ленин ордени, Октябрь революциясынын ордени, булардан башка 4 орден жана медалдар менен сыйланаган. Анан дагы бул кишиге ар тараптан жогорку баа берилип, анын ысымын түбөлүккө калтыруу үчүн ал туулуп өскөн айылдык Кеңеш, чарба, орто мектеп, «Апшыр» көмүр разьезди, айылдык спорт комплекси Т.Кулатов атындагы деп аталган.

Адабияттар:

1. 1.1. партархив.ф: 56, оп 207,д 292. 9-бет.
2. 1.2. партархив фонд-56 опись 207 дело №292 стр16.
3. 1.3.ЦГА КР,ф.350, оп. 17, д. 30, л. 188.
4. 1.4.ЦГА ПД, ф.56, оп. 17, л. 258.
5. 1.5.ЦГА КР.Ф.350.Оп.17.Д.130.Л.9-11.
6. «У истоков киргизской национальной государственности» 344-345 стр.
7. Таш Мияшев «Баарыбыздын атабыз» -Ош. 1998-жыл.184-185-бб.
8. Керимбаев С.Советский Киргизстан в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.-Фрунзе, 1985.-С.6.
9. Кыргызстан тарыхы IIтом Фрунзе 1973.- 535-б.

Рецензент: к.и.н., доцент Акматова А.Т.